

Turizm Akademik Dergisi

Tourism Academic Journal

www.turizmakademik.com

Kuzey Kıbrıs Türkiye Cumhuriyeti'nde Turizm Gelirlerinin Ekonomik Büyümeye Katkısı*

Mehmet Akif KARA**, Oğuz CİĞERLİOĞLU^b, Tuba AKSU^c

^a Sütçü İmam Üniversitesi, İİBE, İktisat Bölümü, KAHRAMANMARAŞ, E-mail: akifkara@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-6664-4755

^b Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu, KAHRAMANMARAŞ, E-mail: ogcigerlioglu@hotmail.com,

ORCID: 0000-0001-9639-5534

^c Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, KAHRAMANMARAŞ, E-mail: tubaksu94@gmail.com,

ORCID: 0000-0001-5365-5076

Öz

Ekonomik büyümenin geleneksel üretim faktörlerine, 1980'li yıllardan sonra turizm gelirleri de eklenmiştir. Turizm alanında önemli kaynaklara sahip olan ülkelerin ekonomik büyüme girdilerine bakıldığında turizm kaynaklarının etkin bir rol oynadığı görülmektedir. Çalışmanın amacı önemli turizm kaynaklarına sahip olan Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin ekonomik büyümesinin turizm gelirlerinden ne yönde etkilendiğinin araştırılmasıdır. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde turizm gelirleri ve iktisadi büyüme arasındaki ilişki Cobb-Douglas üretim fonksiyonu kullanılarak incelenmiştir. Bağımlı değişkenin kişi başına düşen gelir ve bağımsız değişkenlerin toplam istihdam, gayri safi sabit sermaye yatırımları ile turizm gelirleri olarak belirlendiği çalışmada 1990-2019 dönemi yıllık veriler kullanılmaktadır. Veriler Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin Devlet Planlama Örgütü veri tabanından temin edilmiştir. VAR analizine dayalı Johansen Eşbütünleşme testiyle uzun dönemde turizm gelirlerinin iktisadi büyümeyi olumlu etkilediği sonucuna ulaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Turizm Sektörü, İktisadi Büyüme, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti.

Contribution of Tourism Revenue to Economic Growth in the Turkish Republic of Northern Cyprus

Abstract

After the 1980s, tourism revenues have been added to the traditional production factors of economic growth. When the economic growth inputs of countries with significant tourism resources are analyzed, it is seen that tourism resources play an effective role. The study aims to investigate how the economic growth of the Turkish Republic of Northern Cyprus, which has important tourism resources, is affected by tourism revenues. The relationship between tourism revenues and economic growth in the Turkish Republic of Northern Cyprus has been analyzed using the Cobb-Douglas production function. In the study where the dependent variable is per capita income and the independent variables are total employment, gross fixed capital investments, and tourism revenues, annual data for the period 1990-2019 are used. The data are obtained from the State Planning Organisation database of the Turkish Republic of Northern Cyprus. The Johansen cointegration test based on VAR analysis suggests that tourism revenues positively affect economic growth in the long run.

Keywords: Tourism Sector, Economic Growth, Turkish Republic of Northern Cyprus.

JEL CODE: Z30, Z33, C51

Makalenin Geçmişi:

Gönderim Tarihi : 31.01.2024

Birinci Düzeltme : 26.05.2024

İkinci Düzeltme : 28.06.2024

Kabul : 23.07.2024

Makale Türü : Araştırma Makalesi

Kara, M. A. & Cigerlioğlu, O. & Aksu, T. (2024). Kuzey Kıbrıs Türkiye Cumhuriyeti'nde Turizm Gelirlerinin Ekonomik Büyümeye Katkısı, Turizm Akademik Dergisi, 11 (2), 105-118.

Bu araştırma etik kurul kararı gerektirmeyen araştırmalar arasında yer almaktadır.

** Sorumlu yazar e-posta: akifkara@hotmail.com

GİRİŞ

Sermaye, doğal kaynaklar ve emeğin yanı sıra, son yıllarda uluslararası turizmin ekonomik büyümeye önemli katkılar sağladığı genel olarak kabul edilmektedir. Turizm sektörü, hükümetlere sadece istihdam ve vergi gelirleri sağlamakla kalmayıp aynı zamanda döviz kazançlarıyla dış borçları finanse etme konusunda da destek sağlamaktadır. Bununla birlikte, turizm sektörü yeni altyapı ve beşeri sermaye yatırımlarını tetikleyerek, teknolojik bilginin yayılmasını ve rekabeti teşvik ederek ekonomik büyümeye katkıda bulunmaktadır.

Yine turizm sektörü oteller, restoranlar, taşımacılık ve destekleyici endüstriler gibi çeşitli alanlarda iş imkanlarıyla istihdamı artırabilmekte ve bu durum, yerel halkın yaşam standardını yükselterek bölgesel kalkınmayı olumlu yönde etkileyebilmektedir. Turizm ayrıca konaklama, yeme-içme, ulaşım ve eğlence gibi faaliyetlerle gelir artışı sağlayabilmekte ve turistlerin hediyeleşme alışverişleriyle de yerel ekonomiye katkıda bulunabilmektedir. Turizmin gelişmesi, ulaşım ağları, konaklama tesisleri ve rekreasyon alanları gibi altyapı yatırımlarını da beraberinde getirmekte ve bu yatırımlar yerel halkın yaşam kalitesini yükseltmektedir. Kültürel alışverişini teşvik eden turizm faaliyetleri konaklama, taşımacılık, perakende ve eğlence gibi farklı sektörlerde yeni iş imkanları yaratarak ekonomiyi çeşitlendirmektedir. Bu çeşitlilik, tek bir sektöre bağımlılığı azaltarak ekonomik istikrarı sağlayabilmekte ve doğru planlama ve sürdürülebilirlik ilkelerine bağlı kalarak geliştirilen turizm, bölgesel kalkınma, refah ve istikrar için önemli bir araç haline gelebilmektedir.

Gelişmekte olan ülkelerin çoğu, turizm için uygun doğal kaynaklara ve turizm sektöründe istihdam edebilecek bir işgücüne sahip olmaları nedeniyle bu sektörü desteklemeyi önemli görmektedirler. İstihdam ve döviz girdisi sağlayan bir sektör olarak kabul edilen turizmin, küresel etkisi Dünya Seyahat ve Turizm Konseyi (WTTC) tarafından hazırlanan rapor incelendiğinde daha iyi anlaşılmaktadır. Bu rapora göre, seyahat ve turizm sektörü 2022 yılında küresel Gayrisafi Yurtiçi Hasıla (GSYİH)'ya %7,6 katkıda bulunarak küresel çapta yeni kurulan iş yerinin %7,9'unu oluşturmaktadır (Dünya Seyahat ve Turizm Konseyi, 2022). Bu veriler, turizm sektörünün büyüme potansiyeline sahip gelişmekte olan ülkeler için önemini ortaya koymaktadır. Turizm sektörünün ekonomi üzerindeki olumlu etkisini fark eden Balaguer & Cantavella-Jorda (2002), ihracata dayalı büyüme hipotezinden türetilen turizm dayalı büyüme (tourism-led growth (TLG) hypothesis) hipotezini ortaya atmışlardır. Uluslararası turizm, geleneksel olmayan bir ihracat olarak ya da kalkınma ve iktisadi büyüme için potansiyel bir stratejik faktör olarak değerlendirilmektedir (Chang, Khamkaew &

McAleer, 2010).

Turizm gelirleri, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) için büyük bir öneme sahiptir. 2021 yılında, turizm gelirleri yaklaşık 340 milyon dolar seviyesinde seyrederek dış ticaret açığını karşılama oranı %23,8 olarak gerçekleşen KKTC'nin ekonomisinde kilit bir role sahip olan turizm sektörünün ülke büyümesine katkısını incelemek ve literatürde sıkça araştırılan turizme dayalı büyüme modelinin KKTC özelinde geçerli olup olmadığını araştırmak, bu çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır. KKTC özelinde yapılan çalışmalarda, turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki konusunda netlik bulunmamaktadır. Örneğin Çağlayan, Güriş & Öskönbayeva (2012) ve Ordu & Doğan (2023) tarafından yapılan çalışmalarda ekonomik büyüme ile turizm gelirleri arasında bir ilişki bulunmamış iken, Katırcıoğlu (2010) tarafından yapılan çalışmada değişkenler arasında pozitif yönlü ilişki olduğu tespit edilmiştir. Çoğu çalışmada, genellikle nedensellik analizlerine odaklanmaktadır. Dolayısıyla bu çalışma ekonomik büyüme analizlerinde sıkça kullanılan Cobb-Douglas üretim fonksiyonunu temel almakta ve bu etkiyi netleştirmektedir.

Turizmin ekonomik büyümeye katkısının KKTC açısından netleştirilmesi bu ülkede turizme yönelik politika ve yatırımların geliştirilmesi açısından belirleyici olabilecektir. Bu çerçevede ekonomik büyüme geleneksel üretim faktörlerine ek olarak turizm gelirleriyle de açıklanabildiğinden, çalışmada turizm kaynaklarının ön plana çıktığı KKTC'nin ekonomik büyümesinin turizm gelirlerinden ne yönde etkilendiği belirlenmiştir. Çalışmanın ilk bölümünde, turizme dayalı büyüme modeline teorik bir çerçeve sunularak, KKTC'nin turizm sektörü incelenmiş ve bu konuda yapılan çalışmalara yer verilmiştir. Daha sonra Cobb-Douglas üretim fonksiyonu kullanılarak oluşturulan modelin ekonometrik test sonuçları değerlendirilerek sonuç ve öneriler sunulmuştur.

TEORİK ÇERÇEVE

Turizm gelirlerinin önemi ve etkileri, birçok ekonomistin dikkatini çekmektedir. Turizm harcamalarının, bir ülkenin ödemeler dengesini düzeltebileceği, istihdamı destekleyebileceği ve ek vergi geliri yaratabilecek alternatif bir ihracat şekli olduğu düşünülmektedir. Özetle, bir ülkenin turizm gelirlerinin, yayımlar ve dışsallıklar aracılığıyla ülke ekonomisine olumlu etkiler yaparak, ekonomik büyümeye destek sağlayabileceği öngörülmektedir. Ampirik çalışmalara bakıldığında, turizm ve büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen ilk araştırmacılar, turizme yüksek düzeyde odaklanan ülkelerin genellikle küçük ülkeler olduğunu ve kişi başına düşen ortalama gelirlerinin hızla arttığını vur-

gulamaktadırlar. Bu temel fikir, TLG hipotezini, yani turizmin ekonomik büyümeği teşvik ettiği hipotezini desteklemek amacıyla yapılan birçok ekonometrik çalışmanın ortaya çıkmasına sebep olmuştur (Lanza & Pigliaru, 2000).

İhracata dayalı büyüme hipotezi gibi, turizmde dayalı büyüme hipotezinde de turizmin iktisadi büyümenin etkin belirleyicisi olması için farklı argümanlar öne sürülmektedir. Turistler, ülkenin dış ticaret finansmanının oluşmasına zemin hazırlamakta, turizm sektörünün elde etmiş olduğu döviz gelirleri diğer sektörlerle sermaye olarak aktarılmakta, bu durumun ise ekonomik büyümeğe yol açabileceği düşünülmektedir (Balaguer & Cantevella-Jorda, 2002). Öte yandan uluslararası turizm, gelir artışını hem mikro düzeyde hem de makro düzeyde etkilemektedir. Mikro düzeyde, uluslararası turizm gelir artışına iki şekilde katkıda bulunmaktadır. İlk olarak, doğrudan ve dolaylı olarak turizmle ilişkili firmalar arasında ve diğer uluslararası turistik destinasyonlarla artan rekabet yoluyla verimliliği artırabilmekte; ikinci olarak, yerel firmalarda ölçek ekonomilerinden yararlanılmasını kolaylaştırabilmektedir. Makro düzeyde ise turizmin büyümesi hem kayıtlı hem de kayıt dışı sektörlerde hanehalkı gelirini ve istihdamı artırmaktadır. Turizm, hanehalkı yoksulluğunun azaltılmasına yardımcı olmak için uygulanabilir bir strateji olabilmektedir. Sonuç olarak, turizm ekonomik büyümeğe olumlu bir katkı sağlamaktadır (Hye & Khan, 2013).

Uluslararası turizmin ekonomik büyümeği çeşitli kanallar aracılığıyla etkilediği düşünülmektedir. İlk olarak, turizmin önemli bir döviz kazandırıcı olduğu ve bu sayede kullanılabilir sermaye mallarının oluşmasına zemin hazırladığı belirtilmektedir. Ayrıca, yeni altyapı yatırımlarını ve rekabeti teşvik etmede kritik bir rol oynamaktadır. Turizm hem doğrudan hem de dolaylı etkilerle diğer ekonomik sektörleri uyarmakta ve yalnızca istihdamı değil, aynı zamanda geliri artırmada da önemli bir katkı sağlamaktadır. Ek olarak, turizmin pozitif ölçek ekonomilerine neden olduğu ve mesleki bilginin yayılmasında, araştırma ve geliştirmenin teşvik edilmesinde ve beşerî sermaye birikiminde etkin bir faktör olduğu ifade edilmektedir (Brida, Risso & Bonapace, 2008).

Ancak turizmin olumlu etkilerinin yanı sıra olumsuz etkiler de ortaya çıkabilmektedir. Turistlerin harcamalarının önemli kısmının ev sahibi ülkede ticarete konu olmayan mal ve hizmetlerin tüketiminde kullanıldığında, iktisadi büyüme üzerinde olumsuz bir rol oynayabileceği düşüncesi hâkim olabilmektedir. Ticarete konu olmayan mal ve hizmetler geleneksel anlamda ihraç edilememektedir. Çünkü fiyatlar uluslararası pazarda değil yerel pazarda belirlenmektedir. Açıkça-

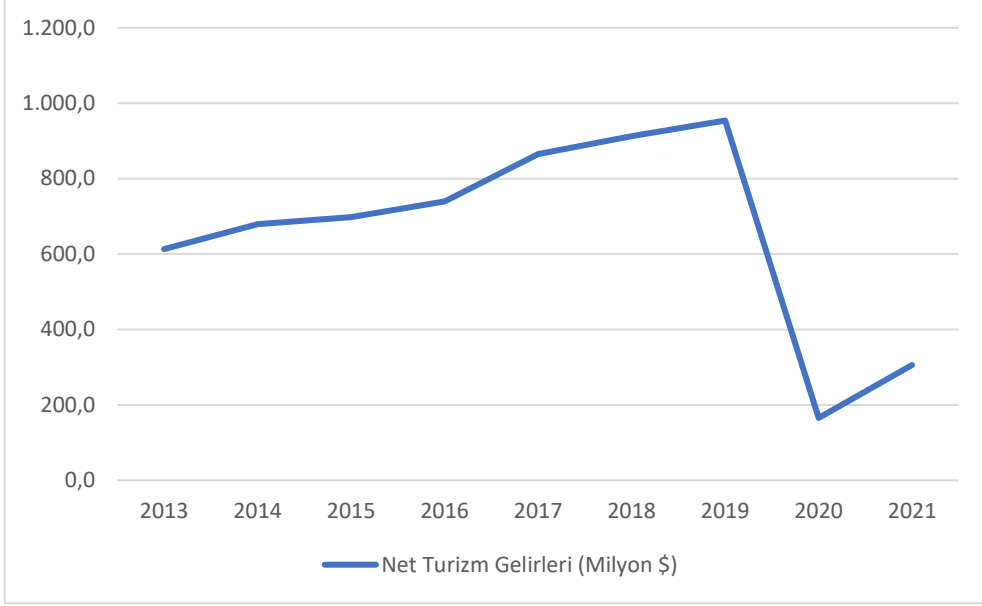
sı, turistlerin ticarete konu olmayan mal ve hizmetleri tüketmesi, ticarete konu olmayan mal ve hizmetlerin göreceli fiyatı ve yerli tüketici için bulunabilirliği üzerinde bir etkiye sahip olmaktadır. Turist alan ülkedeki fiyat, dış talep, yerel talep ve arz güçleri tarafından belirlendiğinden, turizmin etkisini analiz etmek için fiyat tespitinde tekel gücüne sahip bir model kurulabilmektedir. Bunun yanı sıra, turistlerin talep ettiği bazı malların ülkede bulunmaması durumunda bu malların ithali söz konusu olmakta ve bu da ülkenin ithalata olan bağımlılığını artırmaktadır. Ayrıca, turistlerin satın alma gücünün ülke vatandaşlarına göre daha yüksek olması, ülke içindeki fiyatlardan etkilenmelerine yol açarak hem yerli halkın hem de turistlerin yurtiçi mallara olan talebini artırmakta ve enflasyonu yükseltmektedir. Turizm harcamalarının fırsat maliyeti yarattığı ve kaynakların etkin kullanılmadığı durumlar da söz konusudur. Örneğin, okul yapılması daha verimli olabilecek bir konuma veya verimli bir tarım arazisine otel yapılması, kaynakların etkin kullanımını engelleyerek refah kaybına yol açmaktadır. Son olarak, ülkenin ekonomik gelişiminin yalnızca turizm sektörüne bağımlı olması, turizm talebinin esnekliği nedeniyle ekonomik veya siyasi krizlerde ciddi sorunlar yaratabilmekte ve öngörülemez şoklardan dolayı turizm talebinde düşüşler gerçekleşebilmektedir (Bahar & Kozak, 2013).

KKTC'nin turizm sektörü genel görünümü incelendiğinde, Akdeniz'in en büyük üçüncü adası olması nedeniyle turizm sektörünün ülke ekonomisinde kritik bir role sahip olduğu görülmektedir. Geçmişten bu yana Helen, Bizans, İngiltere, Osmanlı başta olmak üzere birçok medeniyete ev sahipliği yapan KKTC zengin tarihi eser ve mekân çeşitliliğine sahip olup deniz turizminin önemli merkezlerindedir. KKTC sadece deniz turizmine değil, MICE (Meetings, Incentives, Conferences, Exhibitions / Toplantı, Teşvik, Konferans ve Sergi), dalış ve gastronomi turizmine de ev sahipliği yapmaktadır (KKTC Turizm Planlama Dairesi, 2022).

KKTC Turizm Planlama Dairesi 2021 yılı verilerine göre, KKTC'nin toplam konaklama tesisi sayısı 166 ve bu tesislerdeki toplam yatak sayısı ise 26 bin 244'tür. KKTC'deki turistik tesislerin büyük bölümü Girne bölgesinde yer almaktadır. KKTC Turizm ve Çevre Bakanlığı Devlet Planlama Örgütü, 2019 yılında KKTC'nin turizmden elde ettiği toplam gelirin %4,6 oranında artışla 954 milyon 500 bin dolar seviyesinde gerçekleştiğini, gelirin pandeminin etkili olduğu 2020 yılında yüzde 82,6 oranında azalarak 165 milyon 400 bin dolara gerilediğini ve 2021 yılında ise 340 milyon dolar olduğunu belirtmektedir. KKTC'nin 2013-2021 net turizm gelirlerinin verildiği Şekil 1'e göre en yüksek net turizm geliri 954 milyon 500 bin dolarla 2019 yılında gerçekleşmiştir. 2020 yılında pandemi sebebiyle ani bir düşüş yaşanmış olmasına rağmen 2020 yılında yapılan

aşı çalışmaları ve alınan tedbirler kapsamında turizm gelirlerinde tekrar bir yükselme yaşanmıştır. Turizm gelirinin KKTC'nin dış ticaret açığını karşılama oranının, gelirin en yüksek seviyelerinden birine ulaştığı 2019 yılı itibariyle yüzde 63 oranında olduğu görülmektedir (Türkiye Seyahat Acenteler Birliği, 2022).

emek yoğun işgücü çalışmaktadır. Son dönemlerde turizm hizmetlerinin genişleyip çeşitlenmesi istihdam olanaklarını artırmaktadır (KKTC Turizm Planlama Dairesi, 2022).

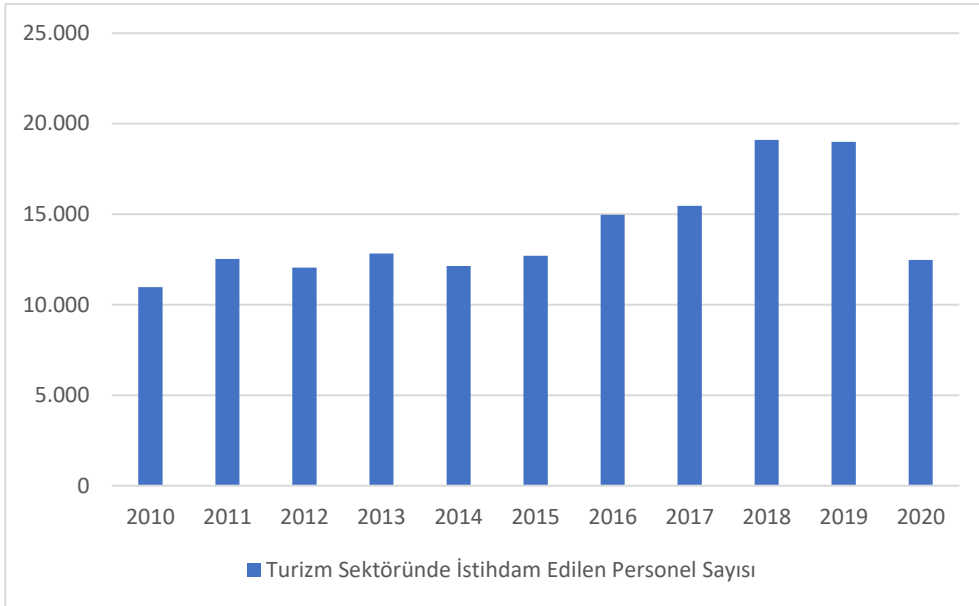

Şekil 1: KKTC'nin 2013-2021 Dönemi Net Turizm Geliri

Kaynak: KKTC Devlet Planlama Örgütü (2022)

Turizm sektöründe istihdam edilen işgücü KKTC için önem arz etmekte ülke GSYİH'sı üzerinde olumlu etkiler bırakmaktadır. Turizm sektöründe genellikle

Şekil 2'de KKTC'in turizm sektöründe istihdam edilen personel sayısının on yıllık (2010-2020) değişim süreci verilmiştir. Turizm sektöründe en az istihdam 10 bin 965 ile 2010 yılında gerçekleşirken, en fazla

Şekil 2: KKTC'de 2010-2020 Döneminde Turizm Sektöründe İstihdam Edilen Personel Sayısı

Kaynak: KKTC Devlet Planlama Örgütü (2022)

istihdam 19 bin 110 ile 2018 yılında gerçekleşmiştir. 2020 yılında pandemi sebebiyle her ne kadar sektörde daralma yaşanmış olsa da 2010 yılındaki istihdam rakamlarından daha fazla istihdam sağlanmıştır.

Lanza & Pigliaru (2000) ekonomik büyüme ve turizm ilişkisini inceledikleri çalışma sonrasında birçok araştırmacı turizm konusu üzerine çalışmalar yapmıştır. Bu konuda yayınlanan hem birçok ülke özelinde

Tablo 1: Turizmin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisini Belirlemeye Yönelik Ekonometrik Çalışmalar

Zaman Serisi İçeren Çalışmalar				
Çalışma	Ülke	Dönem	Yöntem	Sonuç
Balaguer & Cantavella-Jorda (2002)	İspanya	1975-1977	Johansen Eşbütünleşme analizi	Turizm gelirlerinin iktisadi büyümeyle pozitif etkilediği sonucuna varılmıştır.
Dritsakis (2004)	Yunanistan	1960-2000	Eşbütünleşme Analizi VECM	Turizm geliriyle iktisadi büyüme arasında pozitif bir ilişki tespit edilmiştir.
Durbarry (2004)	Mauritius	1970-1999	OLS	Çalışma sonunda turizmin ülkenin ekonomik gelişimi üzerinde pozitif etkiye sahip olduğu bulgusuna erişilmiştir.
Brida ve ark. (2008)	Şili	1986-2007	Eşbütünleşme Analizi	Turizm gelirleriyle iktisadi büyüme arasında eşbütünleşme ilişkisi tespit edilmiştir.
Lee & Chien (2008)	Tayvan	1959-2003	Eşbütünleşme Analizi	Uluslararası turizmle iktisadi büyüme arasında uzun dönemli ilişkinin varlığına erişilmiştir.
Katircioğlu (2010)	KKTC	1977-2007	ARDL	KKTC özelinde yapılan çalışmada turizmle dayalı büyüme hipotezinin geçerliliği kabul edilmiştir.
Kreishan (2010)	Ürdün	1970-2009	VAR Eşbütünleşme Analizi	Turizm geliriyle iktisadi büyüme arasında pozitif ilişkiye ulaşılmıştır.
Çağlayan ve ark. (2012)	KKTC	1977-2008	ARDL	Turizm harcamalarıyla ekonomik büyüme arasında ilişki bulunmamaktadır.
Mustafa & Santhirasegaram (2014)	Sri Lanka	1978-2011	Eşbütünleşme Analizi	Turizm geliriyle ekonomik büyüme arasında eşbütünleşik ilişki tespit edilmiştir.
Yazdi, Salehi & Soheilzad (2017)	İran	1985-2013	ARDL	Turizm gelirleriyle iktisadi büyüme arasında pozitif yönlü ilişki olduğu belirlenmiştir.
Jamel (2020)	Suudi Arabistan	1990-2018	Granger Nedensellik	Turizm gelirleriyle ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisi bulunmamaktadır.
Hassoun, Adda & Sebbane (2021)	Cezayir	1995-2017	VAR Eşbütünleşme Analizi	Turizm gelirleriyle iktisadi büyüme arasında ilişki bulunmamaktadır.
Özışık (2022)	Türkiye	1980-2022	Granger Nedensellik Analizi	Turizm gelirleriyle iktisadi büyüme arasında nedensellik ilişkisi vardır.
Ordu & Doğan (2023)	KKTC	1990-2019	Granger Nedensellik Analizi	Turizm gelirleri ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisi bulunmamaktadır.

Tablo 1 (devamı): Turizmin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisini Belirlemeye Yönelik Ekonometrik Çalışmalar

Panel Veri Analizi İçeren Çalışmalar				
Çalışma	Ülke	Dönem	Yöntem	Sonuç
Martin, Morales & Scarpa (2004)	21 Latin Amerika Ülkesi	1985-1998	Panel Veri	Turizme dayalı büyüme modeli geçerlidir.
Fayissa, Nsiah & Tadasse (2007)	42 Afrika Ülkesi	1995-2004	Panel Veri Analizi	Afrika ekonomilerinde turizm endüstrisi ekonomik büyümeyi kısa vadeli artırmaktadır.
Po & Huang (2008)	Şeçilmiş 88 Ülke	1995-2005	Yatay Kesit Analizi	Turizm gelirleriyle iktisadi büyüme arasında pozitif yönlü ilişki olduğunu görmüştür.
Narayan, Narayan & Prasad (2010)	Pasifik Adaları	1988-2004	Panel Veri Analizi	Turizm gelirleri GSYH'yi uzun dönemde artırmaktadır.
Bilen, Yılcı & Eryüzlü (2015)	12 Akdeniz Ülkesi	1995-2012	Panel Granger Nedensellik	Çalışmada ekonomik büyüme ve turizm arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur.
Rodriguez, Rodriguez & Gallego (2015)	Şeçili 3 Ülke	1980-2013	GARCH Model	Turizm gelirleri ile GSYİH arasında nedensellik ilişkisi vardır.
Salifou & Haq (2016)	11 ECOWAS Ülkesi	1990-2010	Panel Veri Analizi	Turizm gelişimi ECOWAS ülkelerinin ekonomik büyümesine katkıda bulunan bir faktör olarak kabul edilmiştir.
Vita & Kyaw (2016)	Şeçilmiş 129 Ülke	1995-2011	SYM-GMM	Turizm harcamalarının ekonomik büyümeye pozitif katkısı orta ve yüksek gelirli ülkeler için anlamlı bulunmuştur.
Nene & Taivan (2017)	10 Sahraaltı Afrika Ülkesi	1994-2004	Panel Veri Analizi	Çalışmaya dahil edilen ülkelerde turizme dayalı büyüme modelinin geçerliliği tespit edilmiştir.
Şengönül, Karataş & Koşaroğlu (2018)	OECD Üyesi Akdeniz Olan Akdeniz Ülkeleri	1995-2017	Panel Veri Analiz	Turizm gelirleriyle ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisi bulunmaktadır.
Gao, Xu & Zang (2019)	Şeçilmiş 18 Akdeniz Ülkesi	1995-2010	Panel Veri Analizi	Kuzey Akdeniz ülkelerinde turizm gelirleriyle ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunurken, Güney Akdeniz ülkelerinde tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmaktadır.

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

hem de ülke grupları özelinde çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Yapılan literatür taramasında farklı ülke ve ülke grubu özelinde ekonomik büyüme ve turizm ilişkisini belirlemeye yönelik çalışmalar bulunmaktadır.

Söz konusu çalışmaların içeriği aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Yapılan literatür taramasında hem zaman serisi hem de panel veri analizi çalışmalarında turizm faaliyetle-

riyle ekonomik büyüme arasında olumlu ilişkilerin varlığı tespit edilmektedir. Literatür araştırmasında KKTC özelinde yapılan çalışmalara bakıldığında turizm gelirlerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi net bir kaniya varılmamaktadır. Yapılan ekonometrik analizle KKTC'de turizm gelirlerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisindeki belirsizliklerin giderilmesinde ve turizm sektörüne yönelik politika önerilerinin sunulmasında katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

VERİ SETİ, EKONOMETRİK YÖNTEM VE BULGULAR

Ekonometrik analizde KKTC'de turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasındaki bağlantı Cobb-Douglas üretim fonksiyonuyla modellenmiştir. Kurulan modeldeki veriler 1990-2019 yıllarını kapsamaktadır. Yöntem olarak birim kök testi, VAR analizi, Johansen eşbütünlük ve FOLMS katsayı tahminleri kullanılmaktadır. Çalışmanın amacı uzun dönemli ekonomik ilişkilerin tespit edilmesidir. Çalışma, etik kurul kararı gerektirmeyen araştırmalar arasında yer almaktadır. Modelde kullanılan değişkenlerin eklendiği Cobb-Douglas üretim fonksiyonu aşağıda verilmektedir.

$$Y = f(K, L, T)$$

Değişkenlerden Y çıktıyı, K sermaye stokunu, L işgücünü, T turizm gelirlerini göstermektedir. Ekonometrik analizin logaritmik fonksiyonu tanımlandığında;

$$LY = \beta_0 + \beta_1 LK + \beta_2 LL + \beta_3 LT + u$$

denkleme ulaşılmakta ve bu denklemde β_0 sabit terim parametresini, β_1 , β_2 , β_3 ise sırasıyla GSYİH'nin sabit sermaye oluşumuna, işgücüne, turizm gelirlerine olan duyarlılığını göstermektedir.

Çalışmada turizm gelirlerinin ekonomik büyüme artıracığı savının KKTC için geçerli olup olmadığı test edilmek istenmiştir. Literatürde daha önce yapılan çalışmaların büyük çoğunluğu nedensellik analizlerine dayanmaktadır. Bu çalışmada ise nedensellik ilişkisinden ziyade bir büyüme modeli çerçevesinde ekonometrik model test edilmektedir.

Tablo 2: Çalışmada Kullanılan Değişkenlerin Açıklaması

Değişkenler	Açıklama	Dönem
LY	Kişi Başına Düşen GSYİH	1990-2019
LK	Gayri Safi Sermaye Oluşumu	1990-2019
LL	İstihdam	1990-2019
LT	Turizm Gelirleri	1990-2019

Kaynak: KKTC Devlet Planlama Örgütü (2022)

Ekonometrik çalışmalarda öncelikle serilerin birim kök içerip içermedikleri yani durağan olup olmadıklarının incelenmesi gerekmektedir. Durağanlığın tespiti için birim kök testleri yapılmıştır. Modelin birim kök içerip içermediğinin test edilmesi için ise Dickey & Fuller (1981) tarafından geliştirilen ADF (Augmented Dickey Fuller) birim kök testi yapılmaktadır. Birim kök stokastik süreç modeli aşağıdaki gibidir:

$$Y_t = \rho Y_{t-1} + \mu t - 1 \leq \rho \leq 1$$

Eğer $\rho=1$ ise, seri durağan değildir, birim kök içermektedir. Model sürüklenmesi, rassal yürüyüşlü, stokastik ve durağan olmayan bir süreç bulunmaktadır. Eğer $|\rho| < 1$ ise, Y_t 'nin durağan olduğu sonucuna varabilmektedir. Y_t-1 'in yaklaşık değerinin sıfır olup olmadığını belirlemek için Dickey ve Fuller tarafından geliştirilen bir test kullanılmaktadır. Bu teste göre, sıfır hipotezi $\delta = 0$ (veya $\rho=1$, çünkü $\delta=\rho-1$) ve hesaplanan Y_t katsayısı t değeri τ (τ (τ)) istatistiğini takip etmektedir. Dickey - Fuller (DF) testine göre, μt hata teriminin korelasyon içerdiği düşünülmektedir. Fakat, μt 'nin korelasyonlu olduğu bazı durumlar bulunmaktadır. Bu durum için Dickey ve Fuller tarafından artırılmış bir test geliştirilmiştir. Bağımlı ΔY_t 'nin gecikmeli değerleri sıfır hipotezine eklenmektedir. Augmented Dickey-Fuller (ADF) testi aşağıdaki regresyonun tahmini ni içermektedir:

$$\Delta Y_t = \beta_0 + \delta Y_{t-1} + \sum \alpha_i \Delta Y_{t-i} + \mu t$$

Burada μt hata terimidir. Eklenecek gecikmeli fark terimlerinin sayısı genellikle ampirik olarak hesaplanmaktadır. Burada yapılması gereken, seriler arasında korelasyon kalmayana kadar yeterli sayıda terim eklenmesidir. ADF testi de DF testi gibi $\alpha_i = 0$ boş hipotezine dayanmaktadır.

Çalışmada kullanılan Eviews 10 ekonometri paket programı çıktıları çerçevesinde, ilk birim kök testlerinde değişkenlerin olasılık değerlerinin kritik değerdeki anlamlılık düzey seviyesi %1, %5 ve %10'un mutlak değerinden büyük olduğundan serinin birim kök içerdiği anlaşılmıştır. Birinci farkta yapılan birim kök testlerindense değişkenlerin olasılık değerlerinin kritik değerdeki anlamlılık düzey seviyesi %1, %5 ve %10'un mutlak değerinden küçük olduğu ve serinin birim kök içermediği yani durağanlaştığı tespit edilmiştir. Tablo 3, KKTC için GSYİH ve turizm gelirlerine uygulanan ADF birim kök testlerinin sonuçlarını göstermektedir. Test sonucunda tüm değişkenlerin birinci farkında durağan hale geldiği görülmektedir. KKTC'nin ekonomik büyüme ve turizm gelirleri arasındaki uzun ve kısa dönemli ilişkinin tespiti ve ekonomik şokların etkisini açıklamak için VAR modeli kurulmalı uygun gecikme uzunluğu tespit edilerek, diagnostik test sonuçları incelenmelidir.

Tablo 3: ADF Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler	Seviyede		Birinci Farkında	
	Sabitli	Sabitli ve Trendli	Sabitli	Sabitli ve Trendli
lnY	-0,797016 (0,8055)	-1,228286 (0,8861)	-4,290150 (0,0022)	-4,278869 (0,0107)
lnK	-0,996392 (0,7411)	-2,040973 (0,5554)	-4,404029 (0,0017)	-4,317209 (0,0102)
lnL	0,412985 (0,9801)	-1,001173 (0,9283)	-4,042628 (0,0043)	-4,060192 (0,0181)
lnT	-0,141282 (0,9355)	-2,615098 (0,2768)	-4,620253 (0,0010)	-4,467867 (0,0072)
Kritik Değerler				
%1	-3,670170	-4,296729	-3,679322	-4,309824
%5	-2,963972	-3,568379	-2,967767	-3,574244
%10	-2,621007	-3,218382	-2,622989	-3,221728

$$Y_t = c + \sum_{i=1}^p A_i Y_{t-1} + \varepsilon_t Y_t$$

c sabit bir terimdir, p otoregresif gecikme mertebesidir.

Tablo 5'te görüldüğü gibi olasılık değerleri 0,2157 ve 0,6768'nin 0.05'ten büyük olması sıfır hipotezin kabul edilmesine alternatif hipotezin reddedilmesine neden olmuştur. Bu durum seride otokorelasyonun sorununun olmadığını göstermektedir.

Tablo 4: VAR Analizi Sonuçları

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	78,15244	NA	6,51e-08	-5,196477	-4,812525	-5,082308
1	135,9110	89,84670*	3,04-e09	-8,289706	-7,137851*	-7,947199
2	154,4518	23,34767	2,83e-09	-8,477914	-6,558155	-7,907069
3	176,1560	20,80402	2,52e-09*	-8,893038*	-6,205376	-8,093855*

Tablo 4'te görüldüğü gibi LR ve SC bilgi kriterleri uygun gecikme uzunluğunu birinci gecikme uzunluğu göstermekte FPE, AIC, HQ üçüncü gecikme uzunluğunun uygun gecikme uzunluğu olduğunu göstermektedir. Ancak ADF birim kök testi uygulanırken SC bilgi kriteri kullanıldığından çalışmada uygun gecikme uzunluğu, birinci gecikme uzunluğu olarak kabul edilmiştir (Gujarati, 1995:770).

VAR analizi sonrasında otokorelasyon testi, değişen varyans testi ve karakteristik polinomların ters kökleri testleri yapılmalıdır. Otokorelasyon LM testi p. dereceden bir otokorelasyon varlığını kontrol etmek için kullanılmaktadır. Otokorelasyon LM testinin hipotezi şu şekilde kurulmaktadır.

Tablo 5: Diagnostik Test Sonuçları

VAR ANALİZİ OTOKORELASYON TESTİ		
GECİKME	LM İST.	OLASILIK DEĞERİ
1	20,10163	0,2157
2	12,94453	0,6768
VAR DEĞİŞEN VARYANS		
Kİ-KARE İST.		122,4770
OLASILIK DEĞERİ		0,0630

Sıfır Hipotez: $p_1=p_2=p_3=\dots p_p=0$ (otokorelasyon yok)

Alternatif Hipotez: $p_1 \neq p_2 \neq p_3 \neq \dots p_p \neq 0$ (otokorelasyon vardır)

Yapılan LM otokorelasyon test sonucunda LM olasılık değerinin 0.05'ten büyük olması durumunda sıfır hipotezi kabul edilmektedir (Sümer, 2013). Değişen varyans testi White Testi yardımıyla yapılmaktadır. White testinin hipotezi şu şekilde kurulmaktadır;

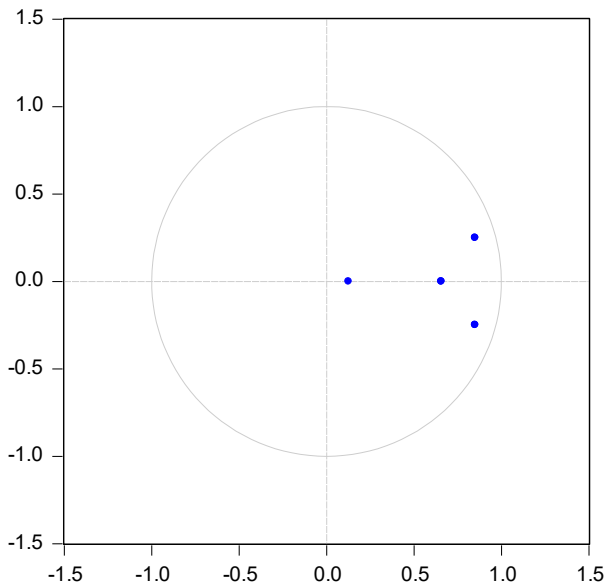
Sıfır Hipotez $\alpha_1=\alpha_2=\alpha_3=\dots \alpha_p=0$ (değişen varyanslı değildir)

Alternatif Hipotez $\alpha_1 \neq \alpha_2 \neq \alpha_3 \neq \dots \alpha_p \neq 0$ (değişen varyanslıdır)

$$nR^2 \sim \chi^2$$

nR^2 değeri χ^2 tablo değerinden küçükse H_0 hipotezi, nR^2 değeri χ^2 tablo değerinden büyükse H_1 hipotezi geçerlidir (Sümer, 2013).

Değişen varyans 0,0630 olasılık değerinin tablo değerinden küçük olması seride değişen varyans sorunu olmadığını göstermektedir.

Şekil 3: Karakteristik Polinomların Ters Kökleri

Şekil 3'te gösterilen AR birim kök çemberi çalışmada kurulan modelde otokorelasyon ve durağanlık

sorununun olup olmadığını göstermektedir. Çalışmada AR köklerin tamamı birim çemberin içerisinde bulunmaktadır. Bu durum modelde herhangi bir otokorelasyon ve durağanlık sorunu olmadığını göstermektedir.

Modelin son aşamasında GSYİH ve turizm arasındaki eşbütünlük araştırılacaktır. Engle & Granger (1987)'a göre, aynı mertebeden entegre olan durağan olmayan iki değişken, aralarında var olan bir veya daha fazla doğrusal kombinasyon durağan ise eşbütünlüktür. Eğer iki değişken eşbütünlük ise, birbirlerinden uzaklaşmalarını engelleyen uzun dönemli bir ilişki vardır. İktisadi büyümeyle turizm gelirleri arasındaki uzun dönemli ilişkiyi incelemek için, çalışmada Johansen (1988, 1991) ve Johansen & Juselius (1990) tarafından geliştirilen Vektör Otoregresyon (VAR) tabanlı eşbütünlük testi prosedürü kullanılmıştır. Johansen prosedürü, eşbütünlük vektörlerinin sayısını test etmek için İz testi (Trace) ve Maksimum Özdeğer testi (MAX) istatistiklerini önermiştir:

Bu kapsamda söz konusu istatistikler:

$$\text{İz Değer Testi} : \lambda_{trace} = -T \cdot \sum_{i=1}^n \ln(1 - \lambda'_i)$$

$$\text{Maksimum Özdeğer Test: } \lambda_{max} = -T \cdot \ln(1 - \lambda'_{r+t})$$

şeklinde yazılmakta ve maksimum özdeğer ve iz test istatistikleri kritik değerden büyük olduğu durumda H_0 hipotezi red edilecektir. Bu durumda değişkenlerin eşbütünlük olduğu sonucuna varılmıştır (Tarı, 2011).

Yapılan eşbütünlük test sonucunda maksimum özdeğer ve iz test istatistikleri kritik değerden büyük olduğu görülmektedir. Bu durum değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki bulunduğunun göstergesidir. Çalışmada kullanılan değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin tespitinin akabinde katsayı tahminleri yapılmalıdır. Çalışmada FMOLS yöntemi kullanılmıştır.

Tablo 6. Johansen Eşbütünlük Test Sonuçları

Ho:rank=r	İz İstatistiği	Kritik Değer	Olasılık Değeri	Maksimum Özdeğer İstatistiği	Kritik Değer	Olasılık Değeri
r= 0*	67,69828	54,07904	0,0019	28.84601	28,58808	0,0463
r < =1	38,85226	35,19275	0,0193	18,17236	22,29962	0,1709
r < = 2	20,67990	20,26184	0,0438	12,85843	15,89210	0,1415
r < =3	7,821473	9,164546	0,0893	7,821473	9,164546	0,0893

Tablo 7: FMOLS Katsayı Tahminleri Sonuçları

Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	T istatistiği	Olasılık Değeri
LK	0,691756	0,150608	4,593078	0,0001
LL	-0,769067	0,317610	-2,421420	0,0230
LT	1,012993	0,192548	5,260988	0,0000
C	4,364727	1,367661	3,191380	0,0038

Yapılan uzun dönemli katsayı tahminlerinden sonra model şu şekilde tahmin edilmektedir.

$$LY = 0,69LK - 0,76LL + 1,01LT$$

FMOLS katsayı tahminlerine göre sermayedeki %1'lik bir artış GSYİH'yi %0,69 oranında artırmakta, istihdamdaki %1'lik artış GSYİH'yi %0,76 oranında azaltmakta, turizm gelirlerindeki %1'lik artış GSYİH'yi %1,01 oranında artırmaktadır. Olasılık değerlerini 0,05 küçük olması tahmin edilen modelin istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Uzun vadeli ve sürdürülebilir büyüme söz konusu olduğunda, geleneksel faktörlere yapılan yatırımlara ek olarak, turizm ve iyi planlanmış turizm faaliyetlerine önem vermek, turizmden elde edilen kazancın en üst düzeye çıkartılmasına olanak sağlamaktadır. Turizm sektörünün gelişmesi sadece doğrudan ekonomik büyümeyi artırmakla kalmamakta aynı zamanda geri ve ileri bağlantılar yoluyla diğer sektörlerin büyümesini de uyarmakta ve yurtdışı gelirleri ve efektif talebi artırmaktadır. Diğer yandan turizm hem üçüncül sektörde istihdam yaratmakta hem de sanayinin birincil ve ikincil sektörlerindeki büyümeyi de teşvik etmektedir.

Son yıllarda geleneksel büyüme faktörlerine ek olarak turizm faaliyetlerinin ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkileyeceği görüşü hâkim olmuştur. Literatürde turizme dayalı büyüme stratejisi gündeme gelmiş ve turizme dayalı büyüme stratejisinin geçerli olup olmadığı birçok araştırmacı tarafından hem ülke hem de ülke grupları açısından ele alınmıştır. Yapılan bu çalışmalara bakıldığında da turizme dayalı büyüme stratejisinin geçerliliği tespit edilmiştir. KKTC özelinde yapılan çalışmalar ise turizm gelirleriyle ekonomik büyüme arasındaki ilişki konusunda net bir sonuç ortaya koymamaktadır. Ekonometrik çalışma sonucunda ise KKTC turizm gelirleriyle iktisadi büyüme arasında pozitif yönde bir ilişki olduğu sonucuna erişilmiştir. Elde edilen bulgular KKTC özelinde Katırcioğlu (2010) tarafından yapılan çalışmayı desteklemekte Çağlayan ve ark. (2012) ile Ordu & Doğan (2023) tarafından yapılan çalışmalarla çelişmektedir. Diğer yandan Balaguer

& Cantavella-Jorda (2002), Mustafa & Santhirasegararam (2014), Jamel (2020), Hassoun ve ark. (2021), Özışık (2022) tarafından ülke bazında yapılan çalışmalarla ve Rodriguez ve ark. (2015), Nene & Taivan (2017), Şengönül ve ark. (2018), Gao ve ark. (2019) tarafından ülke grupları bazında yapılan çalışmalarla paralellik göstermektedir.

Çalışmanın sonucuna göre uluslararası turizmden elde edilen kazançlar KKTC'nin ekonomik büyümesini pozitif yönde etkilemektedir. Turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki KKTC için geçerlidir ve bu bulgu, literatürdeki turizme dayalı büyüme hipotezini desteklemektedir. Tahmin edilen parametrenin büyüklüğüne bağlı olarak turizm faaliyetlerinin güçlü etkisi, uzun dönemli çarpan etkilerinin varlığını ortaya koymaktadır. Bu sonuçlar, turizmi hem ticareti yapılmayan bir mal hem de bir hizmet olarak ele alan modeller tarafından yapılan temel tahminleri de desteklemektedir. KKTC'nin gelir kaynaklarının sınırlılığı düşünüldüğünde, turizm sektörünün önemi daha iyi anlaşılmalı ve kaynak tahsisinde bu durumun dikkate alınması gerekliliği çalışmanın pratik çıkarımını ortaya koymaktadır. Özellikle KKTC'de yapılacak turizm yatırımlarının desteklenerek, bu sektörün sorunlarının öncelikli olarak ele alınması ve kalkınma politikalarının oluşturulmasında bu sektörün öncü sektör olarak kabul edilmesi önem arz etmektedir.

KKTC'nin sahip olduğu doğal güzellikler, tarihi ve kültürel zenginlik, ulaşım kolaylığı ve farklı aktiviteler (yüzme, dalış, su sporları, yürüyüş, bisiklet turları, tarihi ve kültürel geziler vb.) turizm faaliyetlerine olumlu katkı sağlarken siyasi durumu, bazı bölgelerdeki altyapı sorunu, pazarlama ve tanıtım faaliyetleri ile kalifiye personel eksikliği KKTC'de turizm sektörüne yansıyan olumsuz yönlerdir. Yapılan çalışma sonuçları değerlendirildiğinde turizm sektörünün alt sektörler katkısının belirlenmesi, sektörün çevre ve sosyo-kültürel etkilerinin araştırılması, KKTC'nin turizm sektöründeki rekabet gücünün değerlendirilmesi ve turizm sektöründe sürdürülebilirlik politikalarının geliştirilmesi araştırma önerileri arasında yer alabilecektir.

KAYNAKÇA

- Altınar, A. (2019). Turizm ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği (1969-2018), *Anadolu İktisat ve İşletme Dergisi*, 3(2), 114-133.
- Bahar, O. & Kozak, M. (2013). *Turizm Ekonomisi*, Detay Yayıncılık, Ankara.
- Balaguer, J. Cantavella-Jorda, M. (2002). Tourism As a Long-Run Economic Growth Factor: The Spanish Case, *Applied Economics*, 34(7), 877-884.
- Bilen, M. Yilanci, V. & Eryüzlü, H. (2015). Tourism Development and Economic Growth: A Panel Granger Causality Analysis in the Frequency Domain”, *Current Issues in Tourism*, 20(1), 27-32.
- Brida, J. Risso, W. & Bonapace, A., (2008). The Contribution of Tourism to Economic Growth: An Empirical Analysis for The Case of Chile, *Sustainable Tourism as a Factor of Local Development*, 7-8, 1-5
- Chang, C. L. Khamkaew, T. & McAleer, M. (2010). IV Estimation of a Panel Threshold Model of Tourism Specialization and Economic Development, *CIRJE F-Series*, CIRJE-F-732, CIRJE, SSRN Electronic Journal, 1-49
- Çağlayan, E. Güriş, B. & Öskönbayeva, Z. (2012). Turizme Dayalı Büyüme Hipotezinin Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti İçin Geçerliliğinin Analizi, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(2), 105-121.
- Dickey, D. A. & Fuller, W. A. (1981). Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with A Unit Root. *Econometrica: Journal of The Econometric Society*, 1057-1072.
- Dritsakis, N. (2004). Tourism As a Long-Run Economic Growth Factor: An Empirical Investigation for Greece, *Tourism Economics*, 10, 305 –316.
- Durbarry, R. (2004). Tourism and Economic Growth: the Case of Mauritius, *Tourism Economics*, 10(4), 389-401.
- Dünya Seyahat ve Turizm Konseyi (WTTC), Erişim adresi: <https://wttc.org/research/economic-impact> (Erişim tarihi: 19.09.2023).
- Engle, R. F., & Granger, C. W. (1987). Co-Integration and Error Correction: Representation, Estimation, and Testing. *Econometrica: Journal of The Econometric Society*, 251-276.
- Fayissa, B. Nsiah, C. & Tadasse, B. (2007). Impact of Tourism on Economic Growth and Development in Africa, *Tourism Economics*, 4(4), 807-818.
- Gao, J. Xu, W. & Zhang, L. (2019). Tourism, Economic Growth and Tourism-Induced EKC Hypothesis: Evidence from Mediterranean Region, *Empirical Economics*, 60, 1507-1529.
- Gujarati DN (1995). *Basic Econometrics*. New York: McGraw-Hill, Inc.
- Hassoun, S. E. S. Adda, K. S. & Sebbane, A. (2021). Examining The Connection Among National Tourism Expenditure and Economic Growth in Algeria, *Future Business Journal*, 7(1), 1-9.
- Hye, Q. M. A. & Khan, R. E. A. (2013). Tourism-Led Growth Hypothesis: A Case Study of Pakistan, *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 18(4), 303-313.
- Jamel, L. (2020). The Relation Between Tourism and Economic Growth: A Case of Saudi Arabia as an Emerging Tourism Destination, *Virtual Economics*, 3(4), 29-47.
- Johansen, S. & Juselius, K. (1990). Maximum Likelihood Estimation and Inference on Cointegration with Applications to The Demand for Money. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 52(2), 169-210.
- Johansen, S. (1988). Statistical Analysis of Cointegration Vectors, *Journal of Economic Dynamics and Control*, 12(2-3), 231-254.
- Johansen, S. (1991). Estimation And Hypothesis Testing of Cointegration Vectors in Gaussian Vector Autoregressive Models. *Econometrica: Journal of The Econometric Society*, 1551-1580.
- Katırcıoğlu, S. (2010). International Tourism, Higher Education and Economic Growth: The Case of North Cyprus, *The World Economy*, 33(12), 1955-1972.
- Kreishan, F. (2010). Tourism And Economic Growth: The Case of Jordan, *European Journal of Social Sciences*, 15(2), 63– 68.
- Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Devlet Planlama Örgütü (DPÖ), (2022). *Ekonomik ve Sosyal Göstergeler 2022*, Erişim adresi: <https://www.dpo.gov.ct.tr/seg-tr.html> (Erişim tarihi: 03.09.2023)
- Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Turizm Planlama Dairesi, 2022 *Turizm Raporu*, Erişim adresi: <https://turizmplanlama.gov.ct.tr/2022-Turizm-%C4%B0statistikleri> (Erişim tarihi: 03.09.2023)
- Lanza A. & Pigliaru F. (2000), Why Are Tourism Countries Small and Fast-Growing? In: A. Fossati and G. Panella (eds), *Tourism and Sustainable Economic Development*, Dordrecht: Kluwer Academic Publisher, 57-69.
- Lee, C. C. & Chang, C. P. (2008). Tourism Development and Economic Growth: A Closer Look at Panels. *Tourism Management*, 29, 180–192.
- Lee, C-C. & Chien, C. (2008). Structural Breaks, Tourism Development, and Economic Growth: Evidence from Taiwan, *Mathematics and Computers in Simulation*, 77, 358– 368.

Martin, J. L. Morales, N. M. & Scarpa, R. (2004). *Tourism and Economic Growth in Latin American Countries: a Panel Data Approach*, 2005.

Mustafa, A.M.M. & Santhirasegaram, S. (2014), *Empirical Investigation of The Relationship Between Tourism Receipts and Sustainable Economic Growth in Srilanka*, *Journal of Emerging Trends In Economics and Management Sciences (JETEMS)*, 5(7), 131-137.

Narayan, P. K. Narayan, S., Prasad, A. & Prasad, B. C. (2010). *Tourism and Economic Growth: A Panel Data Analysis for Pacific Island Countries*, *Tourism Economics*, 16(1), 169-183.

Nene, G. & Taivan, A. (2017). *Causality Between Tourism and Economic Growth: Evidence from Sub Saharan Africa (SSA)*, *The Journal of Developing Areas*, 51(2), 155-169.

Ordu, S. & Doğan, B. B. (2022). *Turizm Gelirleri ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti İçin Ekonometrik Bir Yaklaşım*, *ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 13(3), 2837-2854.

Özışık, T. (2022). *Türkiye'deki Turizm Gelirleri ile Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi*, *Journal Of Economisc*, 10(1), 37-46.

Po, W.C. & Huang, B.N. (2008). *Tourism Development and Economic Growth -A Non-Linear Approach*, *Physica A*, 387, 5535-5542.

Rodriguez, J. V. Rodriguez, F.L. & Gallego, M. S. (2015). *Testing Dependence Between GDP And Tourism's Growth Rates*, *Tourism Management*, 48, 268-282.

Salifou, C. K., & Haq, I. U. (2017). *Tourism, Globalization and Economic Growth: A Panel Cointegration Analysis for Selected West African States*, *Current Issues in Tourism*, 20(6), 664-667.

Şengönül, A. Karadaş, H.A. & Koşaroğlu, Ş.M. (2018). *Turizme Dayalı Büyüme Hipotezinin OECD Üyesi Olan Akdeniz Ülkeleri İçin Analizi*, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(60), 1123-1135.

Tarı, R. (2011). *Ekonometri (7. Baskı)*, Kocaeli: Umuttepe Yayınları.

Türkiye Seyahat Acenteler Birliği (TÜRSAB) (2022) Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Turizm Raporu, Erişim adresi: <https://www.tursab.org.tr/assets/assets/uploads/ulke-raporlari/kktc-turizm-raporu-2022.pdf> (Erişim tarihi: 11.10.2023).

Vita, G. D. & Kyaw, K. S. (2016). *Tourism Development and Growth*, *Annals of Tourism Research*, 60, 23 - 26.

Yazdi, S. Salehi, K. & Soheilzad, M. (2017). *The Relationship Between Tourism, Foreign Direct Investment and Economic Growth: Evidence from Iran*, *Current Issues in Tourism*, 20(1), 15-26.

Destek Bilgisi: Bu çalışmanın hazırlanması sürecince herhangi bir bireyden ya da kurumdan aynı ya da nakdi bir yardım/destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması: Makalede herhangi bir çıkar çatışması ya da kazancı yoktur.

Etik Onayı: Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara riayet edildiğini yazarlar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Turizm Akademik Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

Etik Kurul Onayı: Bu araştırma etik kurul kararı gerektirmeyen araştırmalar arasında yer almaktadır.

Araştırmacıların Katkı Oranı: 1. Yazar = 33,34%, 2. Yazar = 33,33%, 3. Yazar = 33,33%.

EXTENSIVE SUMMARY

Contribution of Tourism Revenue to Economic Growth in the Turkish Republic of Northern Cyprus

Mehmet Akif KARA*, Oğuz CİGERLİOĞLU,
Tuba AKSU

Introduction

Until the 1980s, the factors constituting economic growth were traditional production factors known as labor, natural resources, capital, and entrepreneurship. After the 1980s, tourism revenues were added to these production factors. The acceptance of tourism as an important factor for economic growth is based on the study by Lanza and Pigliaru (2000). Lanza and Pigliaru (2000) emphasized that countries highly focused on tourism are generally small countries and that their per capita income increases rapidly. They argued, similar to the export-led growth hypothesis, that in the tourism-led growth hypothesis, the determinants of economic growth are not only traditional production factors. In summary, the tourism-led growth model is a development strategy aiming to achieve economic growth for a country or region through the tourism sector. International tourism is considered as a non-traditional export or as a potential strategic factor for development and economic growth.

The relationship between tourism revenues and economic growth is complex and multifaceted. The tourism sector contributes directly and indirectly to the country's economy. Tourism revenues create employment in sectors such as restaurants, hotels, transportation, and guidance through tourists' expenditures, and they generate tax revenue from these sectors. The expenditures of tourists contribute significantly to the economy in areas such as accommodation, food and beverage, and shopping. These revenues create a broad economic impact on businesses and employees in the tourism sector and directly affect economic growth.

While the revival of tourism activities develops service sectors such as restaurants and retail, it also encourages investment in infrastructure development, transportation networks and communication technologies. Tourism provides income diversity in a country's economy. Tourism revenues, together with other sectors such as agriculture and industry, contribute to a more balanced growth of the economy. Infrastructure investments such as roads, airports, communication networks improve not only tourism

activities but also the quality of life of local people. Thus, tourism activities also indirectly affect economic growth. As tourism activities in the country develop, employment opportunities increase and therefore unemployment rates decrease. On the other hand, tourism activities pave the way for the country's foreign trade financing. Foreign exchange earnings obtained by the tourism sector are transferred to other sectors as capital. Tourists' expenditures are generally converted from local currency into foreign currency, which can contribute positively to the country's foreign trade balance by increasing national foreign exchange reserves.

According to data from the United Nations World Tourism Organization (UNWTO), global tourism revenues in 2021 fell below 2019 levels due to the pandemic. In 2022, the number of international tourists increased by 111% compared to 2021, rising from 456 million to 963 million. The Turkish Republic of Northern Cyprus (TRNC) is the third largest island in the Mediterranean and has hosted many civilizations. As reported by the TRNC Ministry of Tourism and Environment State Planning Organization, in 2019, TRNC's tourism revenues reached 954.5 million dollars with an increase of 4.6%. In 2020, when the pandemic had a significant impact, this revenue decreased by 82.6% to 165.4 million dollars. In 2021, TRNC's tourism revenues rose to 340 million dollars, covering 23.8% of the country's foreign trade deficit. Records from the TRNC Tourism Planning Department for 2021 show that there are a total of 166 accommodation facilities in the TRNC, with a total bed capacity of 26,244. The aim of this study is to determine the contribution of tourism revenues to economic growth in the TRNC.

Methodology

In this study, the contribution of the tourism sector, which plays an important role in the TRNC economy, to the country's growth was examined using the Cobb-Douglas production function with an econometric model. In the study, per capita income was used as the dependent variable, while total employment, gross fixed capital investments, and tourism revenues were used as independent variables. Annual data for the period 1990-2019 were obtained from the TRNC State Planning Organization database. Firstly, the ADF unit root test was applied to test whether the variables contain a unit root. Then, a VAR analysis, a prerequisite for the Johansen Cointegration test, was conducted to find the appropriate lag length and diagnostic tests were performed. Subsequently, the Johansen Cointegration test was conducted to determine the relationship between the parameters. Finally, the coefficients of the parameters were estimated using FMOLS coefficient estimators.

* Corresponding author at: Kahramanmaraş Sütçü İmam University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, E-Mail Address: akifkara@hotmail.com

Data Analysis and Findings

Data analysis was conducted using the EViews 10 econometrics software package. Initial ADF unit root tests showed that the series contain unit roots and were resolved by taking their first differences. The Johansen cointegration test revealed a long-term positive relationship between tourism revenues and economic growth. Specifically, a 1% increase in tourism revenues was found to increase GDP by 1.01%. Earnings from international tourism positively affect the economic growth of the TRNC. The relationship between tourism revenues and economic growth is valid for the TRNC and this finding supports the tourism-led growth hypothesis in the literature. Based on the magnitude of the estimated parameter, the strong impact of tourism activities indicates the presence of long-term multiplier effects. These results also support the fundamental estimates of models that consider tourism as both a tradable and a service.

Conclusion and Recommendations

The results show that tourism revenues significantly contribute to the economic growth of the TRNC. This finding emphasizes the importance of the tourism sector for the national economy and suggests that policies and investments should focus on developing and supporting the tourism industry.

The natural beauties, rich history, and cultural heritage of the TRNC, along with easy access and various activities (such as swimming, diving, water sports, hiking, cycling tours, and historical and cultural excursions) positively support tourism activities. However, political situations, infrastructure deficiencies in some areas, challenges in marketing and promotion activities, and a lack of qualified personnel have adverse effects on the tourism sector.

One of the issues that need to be addressed in terms of future research is determining the impacts of tourism on other sectors and developing strategies that will maximize its benefits by addressing potential challenges such as improving infrastructure and service quality. Additionally, analyzing the contribution of the tourism sector to sub-sectors, examining the environmental and socio-cultural impacts of the sector, evaluating the competitiveness of the TRNC in tourism, and developing sustainability policies are among the forward-looking research suggestions.

Investments should be made in research and development activities targeting the tourism sector, and the effectiveness of tourism policies and innovative approaches in the sector should be evaluated. Issues such as preserving natural resources, reducing

environmental pollution, and supporting local culture will contribute to sustainability.

The TRNC should develop not only sea tourism but also various tourism types such as Meeting, Incentive, Conference, and Exhibition (MICE) tourism, diving tourism, and gastronomy tourism. This diversification strategy is crucial for increasing the number of tourists and tourism revenues.